

GLOSSARIY

№	O‘zbekcha	Ruscha	Inglizcha	Lug‘aviy ma’nosi
1.	Astronomiya	Астрономия	Astronomy	Yunoncha “astro”- yulduz, “nomos”- qonun so‘zlaridan kelib chiqqan. Astronomiya – osmon jismlarining harakati, fizik tabiati, ularning kelib chiqishi va evolyutsiyasi, Koinotning tuzilishi va unda planetamiz – Yerning o‘rni haqidagi ma’lumotlar beradigan fan.
2.	Olam tuzilishining geosentrik nazariyasi -	Геоцентрическая теории строения Мира	Geosentrical theory of universe	Koinotning markazida Yer turib, boshqa planetalar, jumladan, Quyosh, uning atrofida aylanadi degan nazariya. Eramizning ikkinchi asrida aleksandriyalik astronom Klavdiy Ptolomey bu nazariyani yaratgan.
3.	Olam tuzilishining geliosentrik nazariyasi	Гелиоцентрическая теории строения Мира	Geliosentrical theory of universe	Olamning markazida Quyosh turib, boshqa planetalar uning atrofida aylanadi degan nazariya. Bu nazariya XVI asrda polyak astronomi Nikolay Kopernik tomonidan yaratilgan.
4.	Yulduz turkumlari	Звездные скопления	Star’s meni foulds	Osmonning biror chegara ichidagi butun sohasi. Butun osmon 88 ta yulduz turkumiga bo‘lingan. Yulduz turkumlarini hayvonlar yoki jonivorlar (Katta Ayiq, Oqqush, Arslon, Ajdarho, Kit), yunon afsonalarining qahramonlari (Kassiopeya, Andromeda, Pegas va boshqalar) va ba’zan yorug‘ yulduzlarni birgalikda eslatadigan geometrik shakl yoki buyumlarning nomlari (Uchburchak, Tarozi, Cho‘mich) bilan ataganlar.
5.	Osmon sferasi	Небесная сфера	Sky’s sphaera	- radiusi ixtiyoriy qilib olingan va markazi kuzatuvchining ko‘zi turgan nuqtada yotgan sfera; bu sferada ma’lum vaqtda yulduzlar osmonda qanday ko‘rinsa, shundayligicha proyeksiyalangan bo‘ladi.
6.	Zenit	ЗЕНИТ	Zenith	Osmon sferasining markazida turgan kuzatuvchidan o‘tkazilgan vertikal yo‘nalishning osmon sferasi bilan kesishgan ikki nuqtasidan biri.
7.	Nadir	Надир	Nadir	zenitga diametrial qarama- qarshi joylashgan nuqta

8.	Vertikal chiziq	Вертикальная линия	Vertical line	sferaning zenit va nadir nuqtalarini tutashtiruvchi to'g'ri chiziq.
9.	Matematik gorizont	Математические горизинот	Mathimetical horizon	osmon sferasini uning markazidan vertikal chiziqqa perpendikulyar qilib o'tkazilgan tekislik bilan kesishishidan hosil bo'lgan katta aylana.
10.	Vertikal aylanalar	Вертикальные окружности	Vertical bycycles	osmon sferasining vertikal o'q orqali o'tuvchi tekisliklar bilan kesishishidan hosil bo'lgan katta aylanalar.
11.	Olam qutblari	Полюса Мира	Poles of universe	Yer o'qi davomlarining osmon sferasi bilan kesishgan nuqtalari.
12.	Olamning shimoliy qutbi	Северный полюс Мира	North's polar of univers	Yer shimoliy qutbi davomining osmon sferasi bilan kesishgan nuqtasu. U P harfi bilan belgilanadi.
13.	Olamning janubiy qutbi	Южный полюс Мира	Sourth's polar of univers	Yer janubiy qutbi davomining osmon sferasi bilan kesishgan nuqtasu. U P' harfi bilan belgilanadi
14.	Olam o'qi	Ось Мира	Univer's angular	Olamning ikkala (P va P') qutblarini tutashtiruvchi va kuzatuvchidan o'tuvchi osmon sferasining aylanish o'qi.
15.	Osmon ekvatori	Небесный экватор	Sky's ecvator	Osmon sferasini markazidan o'tib, uni olam o'qiga tik tekislik bilan kesishishidan hosil bo'lgan katta aylana osmon ekvatori deyiladi.
16.	Sutkalik parallellar	Суточной параллелы	Daily parallels	Osmon ekvatori tekisligiga parallel tekisliklar bilan sferani kesishishidan hosil bo'lgan aylanalar.
17.	Og'ish aylanalari	Окружности склонения	Distorting bycycles	Olam o'qi orqali o'tuvchi tekisliklar bilan osmon sferasini kesishishidan hosil bo'lgan katta aylanalar.
18.	Osmon meridiani	Небесный меридиан	Meridian of sky	Osmon sferasining asosiy chiziqlari va aylanalari proyeksiyalangan tekislikda yotib,olam qutblari , zenit va nadir nuqtalaridan o'tuvchi katta aylana.
19.	Ekliptika	Эклиптика	ecliptics	Yerning orbita bo'ylab qiladigan harakati natijasida Quyoshning osmonda yulduzlarga nisbatan siljishi natijasida chizadigan katta aylana.
20.	Ekliptika o'qi	Ось эклиптики	Ecliptics angular	Ekliptika tekisligiga tik qilib o'tkazilgan osmon sferasining diametri ekliptika o'qi deyiladi.
21.	Ekliptikaning shimoliy	Северный полюс эклиптики	North's polar of ecliptics	Ekliptika o'qining osmon sferasi sirti bilan kesishgan shimoliy

	qutbi			yarim shardagi nuqtasi.
22.	Ekliptikaning janubiy qutbi	Южный полюс эклиптики	South's polar of ecliptics	Ekliptika o'qining osmon sferasi sirti bilan kesishgan janubiy yarim shardagi nuqtasi.
23.	Kenglik aylanalari	Широтные окружности	Latitudinal bycycles	Ekliptika qutblari orqali o'tuvchi katta aylanalar yoritgichning kenglik aylanalari deyiladi.
24.	Bahorgi teng kunlik nuqtasi	Весеннего равноденствия	Spring's equal days	(γ) – Ekliptikaning ekvator bilan kesishgan nuqtalaridan biri. (Quyosh osmonining janubiy yarim sharidan shimoliy yarim shariga kesib o'tayotganda hosil bo'lgani). Quyosh unda 21- mart kuni bo'ladi.
25.	Kuzgi teng kunlik nuqtasi	Осеннего равноденствия	Autumn's equal days	(Ω) – Ekliptikaning ekvator bilan kesishgan nuqtalaridan biri. Quyosh u nuqtada 23-sentabr kuni bo'ladi.
26.	Yozgi quyosh turishi	Летнее Солнце стояние	Summer's solar up	(ε) – Ekliptikaning osmonning shimoliy yarim sharida, eng katta og'ishga (+23° 26') ega bo'lgan nuqtasi. Bu nuqtada Quyosh 22-iyunda bo'ladi.
27.	Qishki quyosh turishi	Зимнее Солнце стояние	Winter's solar up	(ε') - Ekliptikaning osmonning janubiy yarim sharida, eng katta og'ishga (-23° 26') ega bo'lgan nuqtasi. Bu nuqtada Quyosh 22-dekabrda bo'ladi.
28.	Osmon koordinatalari	Небесные координаты	Sky's coordinators	Yoritgichlarning o'rnini aniqlash uchun astronomiyaga maxsus koordinatalar tizimi kiritilgan.
29.	Gorizontal koordinatalar sistemasi	Система горизонтальных координат	Horizontal coordinate system	Gorizontal koordinatalar sistemasida yoritgichlarning o'rnini ikki koordinata bilan xarakterlanadi. Bulardan biri yoritgichning <i>azimuti</i> A, ikkinchisi uning <i>balandligi</i> h deyiladi. Bu sistemada koordinata boshi qilib Janub nuqtasi olinadi.
30.	Ekvatorial koordinatalar sistemasi	Система экваториальных координат	Equatorial coordinate system	Ekvatorial koordinatalar sistemasida yoritgichlarning o'rnini uchta koordinata – to'g'ri chiqish α , og'ish δ va soat burchagi t bilan belgilanadi.
31.	Ekliptikal koordinatalar sistemasi	Система эклиптических координат	Ecliptical coordinate system	Bu sistemada yoritgichlarning o'rnini astronomik kenglama β va astronomik uzunlama λ (ba'zan, mos ravishda, <i>ekliptikal kenglama</i> va <i>ekliptikal uzunlama</i>) deyiluvchi koordinatalar bilan xarakterlanadi. Koordinata boshi sifatida bu sistemada ham bahorgi tengkunlik nuqtasi Υ olinadi.
32.	Yoritgichning	Высота светила	Altitude of	Yoritgichning balandligi,

	balandligi		light bump	yoritgichdan o'tgan vertikal yarim aylananing matematik gorizont bilan kesishgan – S nuqtasidan M yoritgichgacha bo'lgan yoy uzunligi bilan o'lchanadi.
33.	Yoritgichning azimuti	Азимут светила	Asimute of light bump	Yoritgichning azimuti deb, yoritgich orqali o'tkazilgan vertikal yarim aylananing osmon meridiani bilan zenitda hosil qilingan sferik burchagiga aytiladi
34.	Yoritgichning og'ishi	Склонение светила	Distorting of light bump	Yoritgichning og'ishi, yoritgichdan o'tgan yarim og'ish aylanasing osmon ekvatori bilan kesishgan nuqtasidan (K) yoritgichgacha bo'lgan yoy uzunligi bilan o'lchanadi.
35.	Yoritgichning to'g'ri chiqishi	Прямое восхождение светила	Direct line of light bump	Yoritgichning to'g'ri chiqishi α , u orqali o'tgan yarim og'ish aylanasing osmon ekvatori bilan kesishgan K nuqtasining γ dan uzoqligi bilan yoki γ_{OK} tekis burchak bilan o'lchanadi
36.	Yoritgichning soat burchagi	Часовой угол светила	Time angular of light bump	Koordinata boshidan uzoqligi yoki yoritgich orqali o'tgan yarim og'ish aylanasing osmon meridiani bilan hosil qilgan olam qutbidagi sferik burchagi – yoritgichning <i>soat burchagi</i> deyiladi
37.	Zenit masofa	Зенитное расстояние	Zenith distance	Yoritgichdan o'tgan meridiandan zenitgacha bo'lgan yoy masofa zenith masofa deyiladi
38.	Qutb masofa	Полярное расстояние	Polar distance	Yoritgichdan o'tgan meridiandan olamning shimoliy qutbigachagacha bo'lgan yoy masofa qutb masofa deyiladi
39.	Sferik uchburchak	Сферический треугольник	Spherical three angular	Sferaning biror katta aylanasi tekisligi bo'ylab yotmaydigan uch nuqtasi orqali o'tkazilgan katta aylanalarining kesishishidan hosil bo'lgan uchburchak sferik uchburchak deyiladi.
40.	Parallaktik uchburchak	Параллактический треугольник	Paralactical three angular	Parallaktik uchburchak deb uchlari zenitda, olam qutbida va yoritgichda yotgan sferik uchburchakka aytiladi.
41.	Koordinalar almashishi	Преобразование координат	Coordinate converting	Bir koordinatalar tizimidan ikkinchisiga o'tishiga koordinatalar almashishi deyiladi
42.	Yoritgichning chiqishi	Восход светила	Appear of light origin	Yoritgichning matematik gorizontdan yuqoriga ko'tarilishi
43.	Yoritgichning botishi	Заход светила	Increasing of light origin	Yoritgichning matematik gorizontdan pastga tushishi
44.	Yoritkichlarni	Кульминации	Light origin's	Yoritgichlarning, sutkalik ko'rinma

	ng Kulminatsiyal ari	светила	culminatics	harakati paytida, osmon meridianini kesib o'tish hodisasi.
45.	Yuqori kul'minatsiya	Верхняя кульминация	Up level culminatics	Kulminatsiya ikki xil bo'ladi: Yuqori kulminasiya $h=90^\circ-\varphi+\delta$
46.	Quyi kul'minatsiya	Нижняя кульминация	Low level culminatics	Kulminatsiyaning ikki turidan biri quyi kulminasiya $h=\varphi+\delta-90^\circ$
47.	Refraktsiya	Рефракция	refraktsiya	Yoritgichdan kelayotgan nurning Yer atmosferasidan o'tayotib, bu xilda sinish hodisasi astronomik refraksiya deyiladi.
48.	Tonggi va kechki astronomik shafaqlar	Утренняя и вечерняя астрономическая заря	Astronomical twilight morning and astronomical twilight night	Tonggi va kechki astronomik shafaqlar fuqaro shafaqlaridan ancha uzoq davom etib, ularning boshlanishi va tugashi mos ravishda Quyosh markazi balandligining $h_\odot=-18^\circ$ iga to'g'ri keladi.
49.	Yoritkichlarni ng Kulminatsiyal ari	Кульминации светила	Light origin's culminatics	Yoritgichlarning, sutkalik ko'rinma harakati paytida, osmon meridianini kesib o'tish hodisasi.
50.	Yuqori kul'minatsiya	Верхняя кульминация	Up level culminatics	Kulminatsiya ikki xil bo'ladi: Yuqori kulminasiya $h=90^\circ-\varphi+\delta$
51.	Yulduz sutkasi	Звездная сутка	Star's daily	Yerning osmondagi biron- bir yulduzga nisbatan to'la aylanish davri
52.	Quyosh sutkasi	Солнечная сутка	Solar's daily	Yerning o'z o'qi atrofida Quyoshga nisbatan bir marta to'la aylanib chiqish vaqti.
53.	Vaqt o'lchash asoslari	Основы измерения времени	Base of time measurement	Vaqt o'lchash astronomiyaning asosiy masalalaridan biridir.
54.	Haqiqiy Quyosh vaqti	Действительное Солнечное время	Real Solar's time	Haqiqiy quyosh vaqti deb, Quyosh markazining quyi kulminasiya nuqtasidan ketib, osmonning ma'lum bir nuqtasiga borguncha ketgan vaqt haqiqiy quyosh sutkalari ulushlarida ifodalanganiga aytiladi.
55.	O'rtacha Quyosh vaqti	Среднее Солнечное время	Average Solar's time	O'rtacha quyosh vaqti deb, o'rtacha ekvatorial Quyoshning quyi kul'minatsiya nuqtasidan ketib, osmonning ma'lum bir nuqtasiga borguncha ketgan vaqt o'rtacha quyosh sutkalarida ifodalanganiga aytiladi.
56.	Vaqt tenglamasi	Уравнение времени	Time equation	Ma'lum bir vaqt uchun o'rtacha va haqiqiy quyosh vaqtlari orasidagi farq η - vaqt tenglamasi deb yuritiladi

57.	Dunyo vaqti	Мировое время	Universe time	Nolinchi (Grinвич orqali o'tgan) meridianning o'rtacha quyosh vaqti dunyo vaqti (T_0) deb yuritiladi.
58.	Mahalliy vaqt	Местное время	Local time	Yer sharidagi ma'lum bir punkt uchun yuqoridagi ta'riflar bo'yicha aniqlangan vaqt (yulduz, haqiqiy yoki o'rtacha quyosh vaqti) shu joy uchun mahalliy vaqtni beradi.
59.	Dekret vaqti	Декретное время	Decret time	Dekret vaqti (T_d), poyas, dunyo va mahalliy vaqtlari bilan, mos ravishda, quyidagicha bog'lanishda bo'ladi: $T_d = T_p + 1^h$ $T_d = T_o + (N+1)^h$ $T_d = T_m - \lambda_m + (N+1)^h$
60.	Poyas vaqti	Поясное время	Belt time	Ixtiyoriy poyasning poyas vaqti (T_m) qilib, mazkur poyasning o'rtasidan o'tgan asosiy meridianning mahalliy vaqti olinadi. Ma'lum poyasda joylashgan va uzunlamasi λ bo'lgan punktning mahalliy vaqti T_m quyidagi mahalliy va poyas vaqtlarni bog'lovchi formuladan foydalanib topiladi: $T_m - T_p = \lambda_m - N^h$,
61.	Kalendar	Календары	calendar	Uzoq muddatni vaqtning o'lchamlari (sutka- kun,hafta, oy va yillar) bo'yicha tizimga solish.Kalendarlar uch turga:Quyosh, Oy va Oy- Quyosh kalendarlariga bo'linadi.
62.	Oy kalendari	Лунный календарь	Moon's calendar	Oy fazalarining almashinish davri (sinodik davr) asos qilib olingan taqvim.Birinchi Oy kalendari miloddan avvalgi 2500-yillarda qadim Vavilonda paydo bo'lgan.
63.	Quyosh kalendari	Солнечный календарь	Solar's calendar	Yil fasllarining almashinish davri asos qilib olingan taqvim. Qadimgi Misrda, miloddan oldingi 3000-yillar ilgari birinchi Quyosh kalendari paydo bo'lgan.
64.	Yulian kalendari	Юлианский календарь	Yulian's calendar	Eramizdan oldingi 1- asrda rim sarkardasi Yuliy Sezar yilining uzunligi 365,25 kunga teng kalendarni astronomlar yordamida tuzib,uni amalgam joriy qildi.Keyinchalik bu taqvim uni sharafiga yulian kalendari deb ataladigan bo'ldi.
65.	Grigorian kalendari	Григорианский календарь	Grigorian's calendar	1582- yilning fevralida rim papasi Grigoriy X111 reforma qabul qilib, yilning uzunligini aniqroq olingan

				qiymatini (365,2422 kun) yangi quyosh kalendari uchun asos qilib oldi. Isloh qilingan bu kalendasr rim papasi sharafiga Grigorian kalendari deb ataladigan bo'ldi. Ayni paytda biz ishlatayotgan kalendarimiz Grigorian kalendari bo'lib, uning erasi Iso payg'ambarning afsonaviy tug'ilgan yilidan boshlangan.
66.	Umar Hayyom kalendari	Календарь Омара Хаяма	Umar Hayyam's calendar	Umar Hayyom tomonidan tuzilgan kalendar
67.	Konfigurasiya	Конфигурация	Configuration	Planetalarining Quyoshga nisbatan bir to'g'ri chiziqda joylashishi konfigurasiya
68.	Siderik davr	Сидерический период	Sidereal period	Planetalarining Quyoshga nisbatan o'z orbitalarini t o'la bir marta aylanib chiqish uchun ketgan vaqt siderik davr
69.	Sinodik davr	Синодический период	Synodic period	Planetalarining ketma-ket ikki marta konfigurasion vaziyatdan o'tish uchun ketgan vaqt sinodik davr
70.	Kvadratura	Квадратура	Quadrature	Planetaning kuzatuvchiga nisbatan eng katta burchakka og'ishi
71.	Elongasiya	Элонгация	Elongasiya	Planetaning kuzatuvchiga nisbatan eng uzoq masofada ko'rinish hodisasi
72.	Planeta	Планета	Planet	Quyosh sistemasida eng katta jismlar
73.	Sutkalik parallaks	Суточный параллакс	Daily parallax	Shu osmon jismidan qaraganda Yer radiusining ko'rinish burchagi
74.	Astronomik birlik	Астрономическая единица	Astronomical unit	Uzunlik o'lchov birligi, yani Yer bilan Quyosh orasidagi masofa
75.	Og'ish aylanalari	Окружности склонения	Circle's distoring	Olamning shimoliy va janubiy qutblarini tutashtiruvchi katta aylanalar
76.	Zenit	Зенит	Zenith	Kuzatuvchidan tik o'tib osmon sferasini kesib o'tuvchi nuqta
77.	Matematik gorizont	Математический горизонт	Mathematical horizon	Olamning shimoliy va janubiy nuqtalarini tutashtiruvchi katta aylana
78.	Parsek	Парсек	Parsec	Uzunlik o'lchov birligi